

Шалагінов Б. Б.

ЩЕ РАЗ ПРО СТОЇЦИЗМ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (на матеріалі ранньої лірики)

*Ранню лірику Лесі Українки проаналізовано з урахуванням її боротьби з невиліковною недугою під кутом зору етики подолання – стоїцизму. В цьому вона повністю належить епосі пізнього модерну, однак суттєво відрізняється від декадентства з його культом хвороби, смерті, зів'янення та віддаленістю від соціальних проблем, а також від постмодерну з його етичними симулякрами. Зроблено наголос на органічному характері такого стоїцизму, який був не тільки поетичною темою, а й життєвою позицією поетеси. Простежено точки дотику з етикою Канта, Фіхте, Ніцше, Сартра та ін. Поетичні приклади розглянуто в плані запропонованого нами поетичного мотиву *excelsior* («вище і далі»).*

Ключові слова: модерн, лірика, хвороба, стоїцизм, поетичний мотив, *excelsior*, Кант, Фіхте, Ніцше, Сартр.

Кінець епохи модерн, який ми пережили, кидає додаткове світло на творчість Лесі Українки й дає нам змогу помітити в ній нові відтінки.

Жодний дослідник, що розглядає Лесю Українку на широкому культурно-історичному тлі, не може обійти мовчанням тему стоїцизму в її творчості. Цю тему з необхідністю зумовлено тим, що життя поетеси супроводжували постійні фізичні страждання внаслідок невиліковної хвороби. Однак поетеса завжди переводила тему особистих страждань у площину духовних категорій. Її меланхолія із суто особистого переживання перетворювалася на роздуми про долю рідного народу і спонукала її до душевної активності. Дослідники, серед яких ми знаходимо такі імена, як О. Бабишкін, Є. Шабліовський, А. Костенко, О. Ставицький, Г. Аврахов, В. Агєєва, Н. Зборовська, О. Забужко та ін., по-різному характеризують цей феномен «сублімації» особистого в «планетарне» (за висловом В. Скуратівського), акцентуючи у неї необхідність постійного монологічного спілкування з самою собою, і не тільки з метою зміцнити себе духовно, а й щоб потім розвинути цей пафос у ширший – суспільний, культурно-творчий. Тож ці монологи виявляють тричастинну структуру: за всієї розпачливості основного «посилання», наростає героїчне напруження, яке закінчується моментом духовного подолання і виходом у ширший, «катарсичний», план.

Ми в нашій розвідці спробуємо вивести цей феномен із сфери суто суспільного чи морально-психологічного пафосу і розкрити його через

поняття «стоїцизм», щоб розпочати його дослідження у строгіших, як філософських, так і поетичних, поняттях.

1.

Модерн ґрунтувався на понятті «належного буття» (*das gemußte Dasein*), у розробленні якого взяли участь переважно німецькі мислителі – від Йоганна Гете і Георга Гегеля до Фрідріха Ніцше та Карла Ясперса та ін. До пошуків шляхів до гармонійного суспільного існування людини долучилися також політичні мислителі та реформатори. Людину розглядали як найвищу ланку життя; відхилення від високої інтелектуальної, моральної, психологічної і фізичної *норми* вважали деградацією, занепадом, «звиродінням» (Макс Нордау), «декадансом» (Ніцше), «несправжнім існуванням» (Ясперс), «одномірністю» (Герберт Маркузе).

Активні спроби представити повноту духовного і фізичного існування людини належать також мистецтву. Новий герой «неоромантизму» або «феноменологічного реалізму» (термін А. А. Федорова) втілював героїчний індивідуалізм самоствердження, самоподолання, пошуки імпульсів, які б винесли його за межі бездуховного буржуазного існування, допомогли б йому подолати психологічну резин'яцію і покору перед соціальним фаталізмом. В Україні найвищу мету існування, а отже й «належне буття», пов'язували із розширенням культурного й політичного простору для національного самоствердження.

Своєрідність Лесі Українки як поетеси доби пізнього модерну полягала в тому, що, обравши у своїй ранній ліриці тему, здавалося б, вузько особистої спрямованості, вона крізь неї як через призму переломила основну тенденцію всього модерну – стоїцизм, спрямований на духовне самоствердження і самобудівництво, подолання своєї людської долі як окремої, випадкової і фатальної. Її звернення до теми національного самовизначення в найширшому контексті світової культури було цілком закономірним.

А отже й не було ніякого перелому від інтимно-ліричної тематики в ранній юності (епохи «На крилах пісень») до філософськи-громадянської у зрілі роки (епохи «Дум і мрій» і «Відгуків»). Основна лінія її творчості оформилася одразу і якраз вражає своєю цільністю: це *стоїцизм*, який із часом лише набував ширших і глибших форм вираження.

Через сто з невеликим років після того, як велика поетеса в розквіті творчих сил пішла з життя, постмодерн уже не ставить жодної високої мети перед індивідом, все духовне і тілесне формування якого проходить під знаком нових понять: «толерантність», «політкоректність», «різноманітність», «терпимість до інакшості». Соціальний і фізичний фаталізм скасовується тим, що тепер його повсюдно приймають як загальну норму життя. Персональне «самобудівництво» видається глибокою архаїкою. Стоїцизм як жертвність заради високої ідеї немислимий у наші дні, бо він мимоволі ставить себе в ситуацію опонента всьому і всім. Але саме в цьому і виявляється актуальність Лесі Українки в наш час «постмодерної розгубленості»¹.

2.

Поетеса з дитинства хворіла на невиліковну недугу. В історії світової літератури нам трапляються різні варіанти того, як хвороба співвідносилася з творчістю автора. В добу Відродження митець міг просто ігнорувати свій фізичний стан, і в його творчості ми не знаходимо жодних слідів його тілесних і психічних страждань. Приміром, скульптор Мікельанджело мав важке захворювання хребта, але це ніяк не позначило-

ся на його оспівуванні високої краси людського тіла. Французький поет П'єр Ронсар, член славнозвісної «Плеяди», ще в ранній юності втратив слух, але продовжував до кінця життя писати ніжні любовні вірші, в яких оспівував своїх героїнь під різними іменами. Можна припустити, що цей приклад героїчного самоподолання відіграв свою роль у виборі молодою поетесою назви для гуртка літературної молоді, який вона організувала.

У добу романтизму хвороба могла травмувати психіку і як наслідок позначити погляд поета на світ – меланхолійний або іронічний. Так було з італійцем Джакомо Леопарді та з англійцем Гордоном Байроном. У добу «кінця століття», в яку жила поетеса, хвороба могла бути джерелом додаткового естетичного досвіду, центром творчих думок митця, навіть ставала предметом оспівування.

Безперечно, особистість Лесі Українки в цьому ряду становить окремих випадок. Помилково було б вважати, що її життєва позиція сформувалася винятково під впливом антидекадентської критики Ніцше, Нордау, Отто Вейнінгера та інших філософів, з працями яких вона була добре обізнана, і що нібито саме вони навчили її переборювати власну недугу й естетично схилитися на бік здорових, органічно цілісних образів. Цей вибір у її творчості мав безпосередній, органічний характер. Вона ні в кого не позичала своєї мужньої позиції, вона її вистраждала самостійно. Ми можемо навіть сказати, що в той час, як Ніцше зображав духовну і фізичну повноту життя як безнадійно і остаточно втрачену людиною, і робив це подекуди не без істеричних ноток, Леся Українка, долаючи настрій філософського відчаю, відтворювала образи такої повноти і цільності у своїх творах. Напевно, Ніцше, який сам боровся з недугою, нізащо не зміг би написати рядок, який написала Леся: «Без надії таки сподіваюсь».

Ми знаємо, що боротьба поетеси з хворобою була складною в духовному плані. Ми не можемо стверджувати, що вона просто заплющувала на неї очі, як це мусив постійно робити Імануїл Кант, що відрізнявся вкрай слабким здоров'ям. Відчувши одного разу, що настає в його житті час неминучих хвороб, філософ написав, що віднині вважає їх усі нормальним станом і просто не звертатиме на них уваги.

Але варто все ж таки поставити питання, де ця жінка знаходила сили для свого духовного стоїцизму? Ми знаємо, що сам історичний час може або стимулювати занепадницькі настрої, або допомагати їх переборювати. В трактаті

¹ Гегель: «Буття у своїй безпосередності – це випадковість; проте його сутність – це необхідність» (Цит. за: Гегель Г. Ф. Філософія релігії в 2 томах. Т. 2. Москва, 1977. С. 493). Друга частина речення може характеризувати модерн; проте перша частина нині активно акцентується постмодерном. Індивідуальне нині більше не розглядають як таке, що збагачує загальне; воно лише відбиває випадковість, і тому його розглядають як самодостатність. Унаслідок індивід втрачає вищу життєву мету і задовольняється всім тим наявним і випадковим, що знаходить навколо себе.

Освальда Шпенглера «Примерк Європи» знаходимо проникливе пояснення поширення декадентства; і головну причину такого поширення розкриває сама назва книжки: примерк, затемнення, деградація. У випадку з Лесею Українкою не могло бути й мови про «примерк» або «затемнення». Велика заслуга Олени Пчілки в тому, що вона в умовах жорсткого національного пресингу спромоглася виховати у всіх своїх дітях життєво стійкий характер і відданість національним ідеям; провідною думкою для цієї героїчної матері була переконаність в історичній правоті своєї справи. Ось чому мотив подолання неможливого був засвоєний Лесею Українкою з усього сімейного виховання і виявляється уже в перших її віршах. Друга причина полягає у поживленні національно-демократичного руху в ті часи. Сама наша історія не дозволяла давати волю настроям безнадійності. Це був уже наступний етап творчого розвитку поетеси, коли вона свідомо формувала і розвивала в собі позицію духовної активності.

Ще раз уточнимо, що настрої меланхолії можна знайти мало не на кожній сторінці її творів; але це зовсім не та меланхолія, що руйнує особистість, а та, що активізувала її «волю до життя», якщо скористатися терміном Ніцше. Сформулюймо суть згаданого вище поетичного мотиву, який ми назвали *excelsior*²: у поезіях Лесі Українки стан хвороби постає як естетично перетворений на стан високого смутку, що його лірична героїня подумки долає у прагненні до далекої, піднесеної і важкої мети, досягнути якої фізично, буквально їй було не до снаги.

3.

Звернімося до поетичних прикладів. Велике місце в ранній ліриці посідає тема природи. На перший погляд, Леся Українка схильна просто до відтворення реальної природи не без елементів споглядальної розчуленості та імпресіонізму. Справді, поетеса виступає як майстер місцевого колориту, і багато що тут можна ідентифікувати з реальними українськими пейзажами. Навіть якщо вірш присвячено іншій темі, поетеса завжди дуже конкретно змальовує простір. Проте не можна не помітити, що структуру цих ландшафтів і просторів вона підпорядковує певній логіці, а саме: простір завжди у неї розділений на дві половини, які ми можемо позначити словами «тут» і «там», причому сама лірична героїня перебуває «тут». «В час гарячий полудневий

// Виглядаю у віконце: // Ясне небо, ясне море, // Ясні хмарки, ясне сонце». Або: «В темний вечір сиджу я в хатині; // Буря грає на Чорному морі». До речі, саме слово «простір» є одним із найчастотнішим в її ліриці.

Між «тут» і «там» утворюється естетичне напруження. На наших очах у душі героїні відбувається активна внутрішня робота, спрямована на те, щоб в інтенсивному інтелектуальному, емоційному рухові подолати цей розрив. Протиставлені об'єкти утворюють так звані дихотомічні пари. Назвемо найсуттєвіші з них. Насамперед це дуже характерний для більшості Лесиних віршів рух із непорушної точки, де перебуває героїня, в далечинь: «Як би я тепер хотіла // У мале човенце сісти // І далеко на схід сонця // Золотим шляхом поплисти!».

Це споріднений із ним рух від землі до неба, від темряви до світла. Тут найчастіше домінує образ небесної зірки, провідної зорі: «Єсть у мене одна // Розпачлива, сумна, // Одинокая зірка ясна [...] // І шукаю вгорі // Я тієї зорі...». Та погляд, спрямований у далеку височинь, не лише лагідний і тужливий; він може бути гнівним, рішуче-вольовим: «Гей ви, грізні, чорні хмари! // Я на вас збираю чари».

Далі, це мислений рух від чужого до рідного: «...все-таки до тебе думка лине, // Мій занапашений, нещасний краю...». Рух від сучасного до майбутнього: «...Блукає погляд мій в країні мрій», «...Прийдешність бачу я, віки потомні».

Це рух від неволі до волі. Ці вірші у всіх у нас у пам'яті. Та особливо вражає символічна розповідь про те, як високо на узгір'ях Ай-Петрі було знайдено квітку ломикам'янь: «Аж ось на шпилі, // На гострому сірому камені блиснуло щось, наче племінь...». Ми так і не дізнаємося, чи вдалося героїні зірвати цю квітку, чи вона залишилася для неї лише віддаленим натхненим образом. Акцент тут на іншому – на переборенні важкого кам'янистого шляху вперед і дедалі вище. І коли героїня, здається, досягла мети, то на ще більшій відстані побачила ще дивовижнішу річ – квітку. Поетеса ніби стверджує, що наш ідеал, мірою наближення до нього, відсувається ще далі й стає ще вищим; але це не може зупинити людину у важкому прагненні до нього.

Тут доречно нагадати про ту значну роль, яку відіграє у поетеси образ каменю, скелі, бескиду, гори, кам'янистого шляху. Це утворює ще один напружений рух – від тягаря до легкості. Перед нами насправді по-дантівськи невичерпний образ важкої особистої долі й водночас образ громадянського звучання, коли камінь отожднюється з кайданами, поневоленням.

² *Excelsior* (лат.) – вище і далі.

Уже останній приклад свідчить, що всі дихотомічні пари семантично близькі між собою, тож вони можуть поєднуватися в різні експресивні комбінації. Наприклад, про свою «пісню» поетеса говорить, що вона «полине за синєє море, полине за гори [...] // Здійметься високо-високо в небесні простори [...] // І, може, тоді завітає та доля жадана // До нашої рідної хати...». Тут знаходимо рух із непорушної точки вдалечинь, у височинь і до батьківщини. Це яскравий приклад мотиву *excelsior* – поступальний рух угору і далеко вперед.

Цікаво, що вже перший вірш поетеси – «Надія» – містить щойно згадане прагнення подолання. Тут ми знаходимо досить напружену як для дитячих сил емоційно-психологічну арку, що зв'яже далекий Сибір, що символізує стан неволі («неналежне» буття), і Україну, яка символізує волю (буття належне). Цей рух має трагічний характер, про що свідчить такий поворот думки: «Там жити чи вмерти мені все одно...». Юна поетеса, очевидно, усвідомлювала неможливість реального переходу «неналежного» буття в належне. Цей вірш називають наслідувальним, проте виявлений нами мотив є неповторно Лесиним, віднині він буде у неї домінуючим.

Із цим віршем перегукується написаний значно пізніше сонет «Остання пісня Марії Стюарт» (1888), де той самий голос високої туги доручено уже знаменитій шотландській королеві, ув'язненій у Фотрінгеї. Протиставляється «тут» і там»: «Бо вже коли я тут недолі досить маю, // Хай буду я щаслива там, у іншим краї». Про це свідчить і «В'язень», що виник роком пізніше («А думка рветься в той широкий світ...»). Навіть у такому життєво реалістичному циклі, як «Подорож до моря», знаходимо схожий мотив: «Далі, далі, від душного міста! // Серце прагне бують на просторі!».

Але чому ж серце не «буює», а лише «прагне бують»? Чому так дивно висловлює молода дівчина своє природне бажання, коли звертається до моря: «...з'єднатись з тобою // Я жадаю на нас, на годину»? Чому і «вівчарику» з цього ж циклу залишається лише з віддалі, «з високої вежі» дивитися, «як котяться хвилі лиманові швидко»? Чому у вірші «Завітання», де тужлива і невідступна мрія пов'яже героїню уже не з морем, а з безкраїм небом, вона «серцем [...] вчула, // Що у небесні простори не сила моя ще полинуть?»

Ми бачимо, як поруч із цілком романтичним образом у віршах Лесі дедалі настійливіше заявляє про себе мотив якоїсь непереборної пере-

шкоди. Так поступово формується образ ліричної героїні: вона не просто мріє про якийсь високий ідеал, її зовнішня, фізична воля скута непереборними обставинами, і вона залишається вільною лише в одній сфері – сфері своїх пристрасних бажань і мрії про волю. Про це – зворушливий фінал про вівчарика: «Має він простір широкий для думок і гадок». Ось у цьому просторі і відчуває себе повновладною господаркою поетеса. Лише тут, а не на лоні реальної природи, долає вона свій смуток: «...Під владою чаруючої ночі [...] // Врочистую одправу починаю // Перед моїм незримим олтарем [...] // І люблю так, і серце щастям б'ється...». Так само поетеса почуватися вільною в царстві поетичної фантазії: «Де ти, фантазіє, там радощі й весна. // Тебе вітаючи, фантазіє ясна, // Підводимо чоло, похилене в горі». І так само – у світі музики: «Коли я смуток свій на струни клала [...] // Далеко линув думок легкий рій».

Та часом і тут не знаходить героїня спокій, і тоді ці «думи глибокі // Будять речі та сльози пекучі». Але поетеса все ж вміє опанувати себе. І тоді звучить: «Гетьте думи, ви, хмари осінні!...».

Ми бачимо, що у Лесі Українки з'являється новий мотив, який, власне, не притаманний українському романтизмові. Це не просто мотив переборення долі, а мотив життєвого *виклику*. В цьому ж вірші ми знаходимо слова: «Я на гору круту, крем'яную // Буду камінь важкий підіймать [...]». Це звучить як маніфест, емоційно, хоча, можливо, й трохи абстрактно. Але все стає на свої місця, коли ми помічаємо, що поетеса тут просто виявила і сформулювала свою внутрішню психологічну настанову, яка уже давно стала її життєвою позицією. Вона сама для себе визначила життєвий обов'язок, який полягає у тому, щоб утвердити себе всупереч долі. Двійником поетеси є «дочка Ієфая» з однойменного вірша, написаного у Тіфлісі (1904), яка просить: «Пусти мене, мій батеньку, на гори [...] // Там, кажуть, з гір усю країну видко [...] // Хай стану ближче до ясного сонця [...] // Пусти мене, мій батеньку, на гори, // Коли ти хочеш, щоб твоя дитина // Одважно йшла на передчасну страту...». Тут поетеса сублімувала гірке почуття своєї фізичної приреченості, але водночас протиставляє йому настійливе бажання ще раз утвердити себе у важкому фізичному й моральному випробуванні. Про це й історія про квітку-ломикамінь. Чи не таке саме палке бажання власного самоствердження ми знаходимо в її вірші «Граї, моя пісне...»? Тут привертає до себе увагу ремарка: «(Написано) серед чистого моря». Про що вона свідчить? У тяжкому фізичному стані

поетеса хоче вільно утвердитися серед природної стихії, яка, здається, їй недоступна. Вона хоче утвердити себе рівноправною серед усього, що вільно й легко рухається. І ставить перед собою це складне завдання.

Прагнення власного переборення у досягненні важкої, але самостійно і свідомо поставленої мети фактично звучить у більшості віршів поетеси. У вірші «Безсонна ніч» вона запитує: «Хто одважиться в північ на море // Своє хибке човенце зіпхнути?». І це не поза; тут поетеса ніби примірює до себе це божевільне завдання. Однак вона внутрішньо готова на такий крок, щоб ще раз відчувати себе сильною і фізично повноцінною людиною. В юності, коли формувався стоїчний характер поетеси, море і гори були тими живими силами, у змаганні з якими використовувалася її особистість. І знов-таки: море і гори – це не просто звичні елементи кримського ландшафту. Тут у пам'яті виринають міркування І. Канта про те, що існують у природі явища, що перевищують фізичні сили людини; але у вільному їх спогляданні в людині прокидається почуття «піднесеності»; і через це почуття людина усвідомлює себе як автономну особистість. Кант називав три об'єкти, що сприяють цьому почуттю: розбурхане море, високі гори і безкрає небо. Ми бачимо, що це справді улюблені образи поезії Лесі Українки.

4.

Та вже час від прикладів перейти до теоретичних узагальнень. Спробуймо визначити зміст подальшої еволюції поетеси в термінах естетики й філософії.

Починаючи з середини 1890-х років, характер Лесині поетики стрімко ускладнюється, про що свідчить уже наступна її збірка «Думи і мрії» (1899). Мотив *excelsior*, який ми розглянули, тут містить уже нові форми і новий зміст самовираження.

У молоді роки прагнення переборювати себе виявилось в поезії Лесі Українки як інстинкт, сказати б, як внутрішній природжений імпульс. Але поступово він переходить у свідому внутрішню роботу її духу. У міру того, як ускладнювалася її хвороба, поетеса мусила постійно собі доводити, що вона є сама господиня свого власного фізичного і духовного стану. Варто подивитися лише на активність її зовнішнього життя. Це постійні переїзди, зустрічі, виступи, різні ділові зобов'язання, участь у різних угрупованнях, що потребували від неї напруженої роботи за письмовим столом, перегляду і вивчення ве-

ликих масивів інформації. Фотозображення поетеси тих років свідчать, що це внутрішнє духовне напруження не було наслідком особливого типу темпераменту, як це вочевидь буває з людьми сангвінічного чи холеричного складу психіки; зовсім про інші властивості її психічного життя свідчить сама тематика ранніх віршів, яка пов'язана з мрійливістю, схильністю до рефлексії, інтенсивних внутрішніх споглядань. На нашу думку, така тематика безпосередньо відбивала природжені, а не самовиховані риси її характеру.

Тож пафосом її творчості до самого кінця можна вважати внутрішнє самопереборення всупереч закладеній у ній природі. Відповідно збагачення мотиву *excelsior*, який нікуди не зникав, виявляється в його подальшій інтелектуалізації і, як б сказав, гуманізації. Під гуманізацією ми розуміємо постійне прирощення частки людського в умовах, коли це людське зазнає шаленого тиску з боку зовнішніх ворожих сил. Людина не мусить іти за обставинами, за природою, не мусить підкорятися фатальній силі, а має скрізь намагатися використати ці обставини, щоб, відкривши в собі бодай ще один градус присутності духу, підвестись над ними. Так у Лесі Українки відбувається духовне самоствердження. І цим самим через свою поезію вона утверджує вищість людського духу не лише для себе персонально, а й як норму людської екзистенції взагалі.

Леся Українка не була фаталісткою; тож, на відміну від О. Шпенглера чи М. Бердяєва, для неї не існувало щасливих чи нещасливих історичних епох. Про це свідчить самий факт звернення її у своїх творах до різних часів. На сьогодні наука відмовилась від думки, що звернення до матеріалу з історичного минулого було спричинено хворобою поетеси, її постійною прикутістю до письмового столу. Ми уже показали, що фізична активність поетеси, навпаки, вражала. Причину такого інтересу слід шукати в філософсько-естетичних настановах самої Лесі Українки. Ретельно вдивляючись в історію, вона з'ясовувала, що кожна епоха є трагічною; але водночас кожна епоха по-своєму незмінно стимулює виявлення сили людського духу всупереч непереборним обставинам. В її драмах по-різному відтворюється фактично та сама ситуація: людина шукає свою міру гармонії, гомеостазу зі своєю епохою, щоб, скориставшись її опором як твердою непіддатливою скелею, виявити і зміцнити своє «Я». Тому ми можемо визначити світосприйняття Лесі Українки як пан-стоїцизм. Це не означає, що в її

творих є самі лише героїчні особистості; ні, поряд із прямим торжеством духовності, про які свідчать «Кассандра», «Одержима» чи «В пущі» та інші, поетеса показує і поразки людяності, як у «Камінному господарі». Але, за її твердим переконанням, принцип духовного само зміцнення людини всупереч обставинам виявляється із закономірною регулярністю у всі періоди людської історії, від давнини до сучасності. Тож ідея внутрішнього самовизначення завжди залишається для неї вихідною авторською позицією, або, за словами Канта, «регулятивним принципом». А в цьому ми бачимо історичний оптимізм Лесі Українки.

Тут простежується певний зв'язок із філософією німецьких романтиків, зокрема Й. Г. Фіхте. Сутність етики Фіхте полягала у тому, що людина відчуває себе такою лише тоді, коли вона діє; причому це не просто активність в оточенні буденних обставин, не просто долання перешкод, які так часто і несподівано виникають перед кожним із нас через різні випадковості, ні! Людина *сама* мусить ставити перед собою віддалену високу мету і тим самим свідомо створювати для себе і долати важку перешкоду. В цьому доланні виявляється для людини постійне почуття своєї самодостатності, змістовності власного духовного життя.

Етика Фіхте сягає філософії Канта, який навіть дякував природі за її суворість, антагоністичність і непоступливість, що дають людині змогу виховати в собі бадьорість духу і прагнення змістовної діяльності. Ми знаємо, що цю філософію поділяв Й. В. Гете, відгукнувшись на неї у своєму «Фаусті»; поділяли її і всі романтики аж до Ф. Ніцше, який вважав, що внутрішнє духовне напруження людини є уже саме по собі достойним змістом життя.

Безперечна близькість поетеси до цієї філософії виявляється в тих рисах її творчості, що їх сучасні літературознавці називають «неоромантизмом». Та ним справа не обмежується. Зверні-

мо увагу на те, що ідея постійного самопереборювання на межі з неможливим як шлях до віднайдення власної людської сутності перейшла від Фіхте до засновника французького екзистенціалізму Ж.-П. Сартра. Бувши від народження наполовину німцем, Сартр успадкував внутрішню схильність до німецької класичної філософії і присвятив її вивченню двадцять років свідомого життя. У світлі цих обставин ми, очевидно, могли б назвати Лесю Українку першою українською екзистенціалісткою. Однак існує суттєва відмінність. Сартр зовсім не наполягає на тому, що та перешкода, або «межова ситуація», за фатальної зустрічі з якою людина відчуває свою самодостатність, має виникати з волі самої людини. Його думка трохи інша: людина може прожити все своє життя і так і не здогадатися, на що здатний її дух, аж поки, волею обставин, вона не зіткнеться з важкою перешкодою, що розкриє їй очі на власну сутність. Як бачимо, на відміну від Фіхте і так само на відміну від Лесі Українки, Сартр ставить людину в пасивну позицію щодо перешкоди. А, по-друге, в нього не йдеться про високу і достойну мету, заради чого все це має робитися. Отже, у творчості Лесі Українки формується не просто «неоромантизм», а набагато складніше явище. Якщо погодитися, що поетеса представляє український екзистенціалізм, то це цілком оригінальний варіант *українського* екзистенціалізму. Ми знаходимо в ньому органічно переплавлені елементи німецької філософії і успадкованого від неї гуманізму, елементи філософії того ж таки Ніцше і елементи стоїцизму, яким живився весь український національно-визвольний рух.

Тому, оцінюючи з позицій історичного сьогодення громадську і політичну діяльність Лесі Українки, зокрема її участь у соціал-демократичному та інших суспільних рухах, ми повинні зрозуміти її діяльність із позицій цього українського, стоїчного екзистенціалізму, що його виробила в собі наша велика поетеса.

B. Shalaghinov

LESIA UKRAINKA'S MODERN STOICISM (the early lyrics)

Lesia Ukrainka's early lyrics are analyzed from the point of view of the ethics of overcoming – Stoicism, taking into account her struggle with an incurable disease. In this they belong entirely to the epoch of late modernism, but also differ significantly from decadence, with its cult of sickness, death, withering, and remoteness from social problems, as well as from postmodernism, with its ethical simulacra. Emphasis is

placed on the organic nature of such stoicism, which was not only a poetic theme, but also the life position of the poet. Poetic examples are considered in terms of a proposed poetic motif – excelsior (“above and beyond”). Traces of contact with the ethics of Kant, Fichte, Nietzsche, Sartre, and others can be traced. Lesia Ukrainka, for whom there were no happy or unhappy historical epochs, unlike for the “fatalists” O. Spengler or M. Berdiaev, believed that each epoch, being tragic, at the same time stimulates the manifestation of the power of the human spirit in spite of insurmountable circumstances. In her dramas, individuals seek harmony and homeostasis with their epoch, in order to, based on their resistance, discover and strengthen their “I”. We define Lesia Ukrainka’s worldview as pan-Stoicism. The idea of internal self-determination always remains for the poetess the initial authorial position, the “regulatory principle” (I. Kant). This constitutes Lesia Ukrainka’s historical optimism. A connection with the philosophy of the German Romantics exists, in particular J. G. Fichte, with his main activity postulate as the main criterion of his own identity; at the same time, a person must set a distant high goal and thus consciously create a difficult obstacle and overcome it. Such an ethic of self-overcoming on the verge of the impossible is present in the poetess on a higher level than, for example, in J.-P. Sartre, according to whom a person discovers the abilities of one’s own spirit only when accidentally the will of circumstances puts a person in a passive position in relation to an obstacle; moreover, it is not about a high and worthy goal, for which all this must be done. Thus, in Lesia Ukrainka’s work, not just a “neo-romanticism” is formed, but a much more complex phenomenon, which we formulate as a completely original version of Ukrainian existentialism. We find in it organically fused elements of inherited German philosophy and humanism, elements of the philosophy of the same Nietzsche and elements of Stoicism, which fed the entire Ukrainian national liberation movement.

Keywords: modernism, poetry, poetic motif, excelsior, disease, stoicism, existentialism, Kant, Fichte, Nietzsche, Sartre.

Матеріал надійшов 15.12.2020

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)